

Кратък преглед на образователното дело в България от Възраждането до началото на XX век

Българското Възраждане е закъсняло с близо три века по отношение на западноевропейското, но то не би придобило истинския си облик без просветното движение, чиято главна цел е изграждане на българска национална светска просвета и утвърждаване на нравствени норми, рационалистичен светоглед и усвояване на идейните принципи на новото време както и приобщаването към модерния свят. Началото на европеизацията на българския културен процес поставя просветното дело, а в по-тесен смисъл – училището.

Движението за национална просвета се заражда през 20-те – 30-те години на XIX век и намира израз в увеличаване броя на училищата, броя на обхванатите в училище деца и извършване на обучението от светски, а не от религиозни лица.

Още в края на XVIII век в някои килийни училища, под напора на житейските нужди, започва да се изучава смятане, история и землеописание, а в елинските /гръцките/ училища постепенно започва да навлиза българският език.

Килийното училище е вид начално училище с църковно-религиозна насоченост, които съществуват в българските земи през епохата на османското владичество. През периода XV – XVIII век единствените училища са килийните. Първоначално възникват при черкви, манастири или техните метоси и имат обществен характер, а през XVII и XVIII век се появяват и частни килийни училища. Развиват се върху основата на съхранената през годините на османското владичество средновековна българска книжовна традиция.

Учителите са предимно монаси и свещеници, а по-рядко – грамотни занаятчии или търговци. Преподавателят занимава всеки ученик поотделно. Обучението се води на гръцки, църковно-славянски или на двата езика. Учебният процес има за цел да даде умения по четене, писане, църковно пеене и малко смятане. Понякога обучението се комбинира с изучаване на определен занаят. За учебници се използват църковно-служебни книги като „Часослов“, „Апостол“, „Псалтир“ и други. В тях получават образование част от по-сетнешните дейци на новобългарската просвета. Килийното образование има елементарен религиозен характер, но това не пренасища просветното дело с църковност и догми. По времето на османското владичество, именно християнското възпитание е това, което запазва националната идентичност и българско самосъзнание на хората.

Към XVIII век килийните училища са широко разпространени. В българските земи по това време функционират над 100 такива, сред които не само тези в София, Котел и Самоков, а и в Троянския, Етрополския и Рилския манастир. С времето килийното образование все повече се обогатява, като вече се четат и български книги като „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски. Постепенно с изграждането на системата на новобългарското образование, те престават да съществуват. /*Уикипедия*/, *Енциклопедия Пирински край. Том 1, Благоевград, 1995, стр.431-432.*

Значението на килийните училища трябва да се търси в приноса им за запазване на българския народностен дух и съхраняване на книжовното наследство.

След килийните училища се появяват и елинските светски училища, а след тях и елино-българските училища като преходен етап към светското новобългарско училище.

Окончателното утвърждаване на българския език и светското знание става във взаимните и класни училища, в които по-големите и по-напреднали в учението деца, помагат и обучават по-малките. Тяхното възникване е предизвикано от липсата на преподаватели. В тези училища учителят преподавал на по-напредналите ученици, те от своя страна предавали знанията си на другите, които преподавали на следващите. Това дава възможност един учител да обучава повече деца и по-широк кръг ученици получават достъп до образование. До началото на 70-те години на XIX век броят на училищата достига 1600.

Новобългарското просветно движение оформя възгледите за функциите и методите на обучението и възпитанието, развива се широка дейност за откриване на новобългарски училища, създават се учебници и друга помощна литература, откриват се неделни училища, читалища, развива се литература за деца.

Първа програма за организиране на българското образование очертава Петър Берон с неговия „Буквар с различни поучения събрани от Петра х. Беровича за българските училища“, чието дело се свързва с най-голямото завоевание – светско образование на български език. Букварът е наречен още "Рибен Буквар" заради изобразената на корицата му риба и съдържа 7 дяла.

Първи дял: Предисловие – описва профила на новобългарското училище; подчертава безкористността на учителската професия; описва обучението по взаимоучителната метода – 100 деца се разделят на десет чина по десет деца на чин. Най-отпред са най-големите, а най-отзад – най-малките. Тези, които усвояват най-бързо, се преместват по-напред. Учениците, които помагат на учителя да обучава по-малките се наричат „чиноначалници“. В Предисловието се засягат и въпроси на методиката – предлага азбуката да се срича А, Бъ, Въ, Гъ и т.н. като най-близо до българското звучене.

Във Втория дял на буквара са дадени молитвите.

Третият дял съдържа добри съвети – пословици, поговорки, мъдри мисли.

Четвърти дял – „Умни отвори“ – използвани са поучения на древните гръцки автори: Диоген, Аристотел и т.н.

Петият дял – басни.

Шести дял – „Различни истории“ – разкази за детството на велики хора.

Последна част – Аритметика.



Портрет на Петър Берон



Рибният буквар



Берон решително отрича килийното образование и се застъпва за ново българско училище. В буквара застъпва своите модерни схващания за образованието и ръководи учителите с идеите за достъпност на обучението, за авторитета на учителя и новото отношение към децата.

В обучението широко приложение намират взаимоучителните таблици, които са съставени по руски образец. Те служат като учебници. Пред всяка таблица има железен полукръг, който не позволява на учениците да ги докосват и захабяват. Таблиците са 70-80. Първите ги съставя Неофит Рилски, който ги превежда от руски, но ги приспособява за работа в българските училища. Съдържанието им е разнообразно. Първите 30 таблици за Габровското училище са за азбуката, сричката и думата, по тях се учат да четат. Втората група са за граматика – дават знания за предлози, съществителни имена, глагол. Други таблици съдържат знания по нравоучение, други

имат патриотично съдържание, здравни знания, общи знания за ден, час, месец, година и т. н. Изучаването на таблиците става за две години. /Ж. Атанасов Габровското училище и новобългарското образование, Светилник на българската просвета, С.,1962./

Въвеждането на взаимоучителната метода в Родопите няма голям успех. Новото учебно съдържание, методи и вътрешна уредба съществували успоредно с килийната система. Новата система не се осъществява напълно дори в централните училища поради липса на достатъчен брой подготвени учители, учебни класни стаи, нови учебни методи и дидактически помагала.

Може да се каже, че в Родопите е налице прескачане на този етап в развитие на образователната система и преминаване направо към класно-урочната система по образец на Пловдивското класно училище, което стои най-близо да Габровското и Копривщенското.

Първите училища в Родопите са Смолянското /Пашмаклийско/ училище /1848г./, Долнорайковското училище, Петковското /1837г./, Славейновското /1848г./, Момчиловското /1848г./. Училища били открити в Широка лъка, Павелско, Чепеларе, Златоград.

Откритото през 1830 година килийно училище в Златоград поставило началото на просветно – образователното дело в Родопите. Тук е открит и най-старият писмен паметник от Родопското Възраждане – “Златоградски писмовник” /1852 г./ Днес е възстановен одъра, на който е седял учителят. Той едновременно упражнява своя занаят, шивачеството, и наблюдава скупчените в ъгъла ученици. Децата се учат да пишат върху пясък, насипан в плитки дървени сандъчета. Училището е превърнато в музей. На втория етаж на чардака се намира т.нар. "миндерлък" - с битовия кът във взаимното училище. Тук учителите са се отморявали, а от чардака са следели за дисциплината на учениците, които в обедната почивка играели на двора. С камбанен звън ги събирали за час. На чардака също така се намират автентични ръчно изработени мебели. В жилището на учителя може да се види възрожденска уредба на стая. Стените са застлани с местни тъкани килими, изработени от козина.

През 1852 година с обществени средства и труд златоградчани построяват Взаимното училище - трето за времето си училище в Златоград - след първите две килийни.

През 1855 г. Ангел Киряков, който е бил един от първите учители в Златоград участва в работата на голямата учителска конференция в Пловдив, на която се решава да се въведе официално преподаване на български език в училищата. Въпреки трудностите златоградските учители решително отстоявали българските интереси и очертали пътя на едно наистина светско училище. Такова то станало след 1880 година по времето на Яков Змейкович (1740 - 1813г.).



Яков Змейкович

Той е роден в с. Вруток, Скопско, в семейство на български земеделци. В Златоград се установява през 1880 година. Идва тук със задачата да укрепва българския национален дух в училището, да засилва влиянието му в културния напредък и обществения живот на златоградчани. Отстранява турския и гръцкия език от преподаването. Въвежда тържествени беседи, започва да се чества 24 май, създадено е слято девическо училище с учителката Злата Димитрова от Одрин. Просветното дело в Златоград е свързано с имената на видните народни будители оставили светла диря в паметта на града - Яков Змейкович, Ангел Киряков, Тодор Крушовалиев, Злата Димитрова, София Маркова. Освен просветители тези възрожденци дават всичко от себе си за свободата и пробуждането на родния край. /*сп., Родопа*“, 1925, №1/



Взаимното училище в Златоград /днес музей/

Запазен е един уникален документ от Яков Змейкович – писмо до Българската екзархия, с което моли да му бъде отпусната пенсия: *„Застарях и училищните трудове ми тежат. Моля светата Екзархия, като наша майка, да осигури старините ми с една скромна пенсия...“*, но „нашата майка“ му отказва пенсия и признателните златоградчани се грижат за своя учител до края на дните му. /*НБКМ – БИА, ф.283, а. е. 1/*. И днес учителските пенсии са толкова скромни, че осигуряването на старините на пенсионираните учители е силно компроментирано.

Все по същото време в Златоград е създадено слято девическо отделение, именувано девическо училище с учителка Злата Димитрова от Одрин. В „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“ в статията „Българското учебно дело в Турско“ четем: „Даръдеренската каза има само две училища и то в нейния център Даръдере, от които едното мъжко първоначално с един учител и 45 ученика, а другото девическо първоначално с 28 ученички с една учителка“. /ОДА Пловдив, ЛФ № 52 /Ст. Шишков/. Даръдеренската каза е включвала следните селища:

Аламовци, Алмали, Долен, Долня, Гюнели, Бани, Барата, Бекилер, Буково, Жуванци, Карааланъ, Елехча, Ерма-ряка, Малка-ряка, Макмуларъ, Мемково, Меминево, Пазар, Синиково, Самларъ, Сарикъс, Сарияр, Узундере, Тикла, Угурли, Шахин, Шаренка, Циганско. Всичко 16,990 души.

Първото училище, което осъществява образование в национален дух е Габровското взаимно училище по инициатива на Васил Априлов. Той е учил медицина във Виена. Отначало е бил с гръцко самосъзнание, но след това настъпва прелом в мисленето му под влияние на книгата на Юри Венелин „Старите и новите българи“. Първо набира средства от български търговци в Букурещ. Осигурява си подкрепата на търновския екзарх Иларион /грък/. Помолил Неофит Рилски да отиде в Букурещ и да усвои взаимоучителната метода, да състави взаимоучителни таблици и граматика на българския език. Програмният материал включвал четене и писане, математика, закон божи. Обучавали се по много деца. Имало наказания с пръчка и поощрения с цветни картончета.

Стремежът е да се освободи българското училище от гръцко влияние и да е в услуга на житейските нужди. Тук ще получи своята реализация и Неофит Рилски, който съставя първите взаимоучителни таблици.



Портрет на Васил Априлов



Априловската гимназия

По подобие на Габровското, до Кримската война се откриват около 200 взаимни училища в различни краища на страната, а през 1846 година в Плевен под ръководството на Ан. Димитрова се открива първото девическо училище, за да достигнат за кратко време до 33.

През 40-те години на XIX век първите руски възпитаници, завърнали се в България, откриват класни училища, като първото е в Копривщица през 1846 година от Найден Геров. За първи път в българското образование учениците се делят на класове.

При класното училище децата се делят на класове в зависимост от тяхната възраст. Един учител отговаря за един клас, който е до 30 ученици.

Първото българско класно училище е т.нар "Даскалоливница", създадена през 1843 година в град Елена от Иван Момчилов.

През 1846 година Найден Геров основава класно училище в Копривщица, а през 1850 година класното училище в Пловдив, което се нарича "Св. св. Кирил и Методий".



Найден Геров- български просветен деец и писател. Съставител на първия български двуезичен тълковен речник в 6 тома.

Издръжката на училищата се поема изцяло от българското население със средства от черковни приходи, еснафски организации и доброволни дарения от патриотично настроени българи. Главна роля в този процес поемат училищните настоятелства.

Появяват се първите учебни помагала. До Кримската война има вече над 40 помагала, свързани преди всичко с националното съзнание. Има помагала буквари, граматика, аритметика, история, география.

След Кримската война се създават условия за ускорено развитие на българското общество. Учебното дело бързо се разширява, обявен е и реформен акт – Хатихумаюна от 1856 година. Разраства се училищната мрежа и обхваща цялата етническа територия на България, като се разкриват училища и в малките села и в изостаналите райони. Разрастват се девическите училища.

В навечерието на Освобождението по българските земи са изградени над 2000 училища. Расте броят на добре подготвените учители, а през 70-те години се заговаря и за откриване на висше училище.

Сериозна новобългарска придобивка е класно-урочната организация на обучението, а след това през 1868 година е въведена звучната метода на оgramотвяване. Липсата на централизирано ръководство, отсъствието на система за подготовка на учителите, многообразието в използваните учебни програми са сериозен дефицит в образователната система, но все пак тя отговаря на изискванията на времето.

Израз на голямото значение на училището и просветното дело за българския народ е включването на двадесет и четвърти май в националната празнична система. Първите известни свидетелства за честването на празника са открити в арменски летопис от 1813 година, където се споменава за честване на светите братя на 22 май 1803 г. в Шумен. За първи път на 11 май 1851 г. в епархийското училище „Св. св. Кирил и Методий“ в гр. Пловдив по инициатива на Найден Геров се организира празник на Кирил и Методий – създатели на глаголицата. Денят 11 май не е случайно избран от Найден Геров – това е общият църковен празник на двамата светии. Във възрожденската ни книжнина първите известия за празничното почитане на Кирил и Методий на 11 май, се срещат в "Христоматия славянского языка" от 1852 г. на Неофит Рилски.



Неофит Рилски – български просветен деец

През 1857 година денят на светите братя е почетен в българската църква "Св. Стефан" в Цариград, заедно със служба и за Св. Иван Рилски. На следващата година, 1858г. този ден е отпразнуван и в Пловдив с тържествена служба в църквата "Света

Богородица", а след това учителят Йоаким Груев произнася вълнуващо слово за живота и делото на Кирил и Методий. Празникът започва редовно да се отбелязва в Шумен и Лом, а от 1860 г. и в Скопие. От 1863 г. 11 май се установява като църковен празник на светите равноапостоли Кирил и Методий. В София празникът бил организиран от учителя Сава Филаретов. Истински разцвет българското училище получава след Освобождението на България от турско робство.

Непосредствено след Освобождението в България се установява временно руско управление, което се заема с образователните дела на новоосвободена държава. Създава се Отдел за просвещение и духовни дела начело с руския възпитаник Марин Дринов – човек с високо образование и ерудит. През 1872 получава докторска степен и от 1873 е доцент по славянска филология в Харковския университет. В края на 1876 г. е признат за редовен професор. Между 1878 и 1879 година Дринов завежда отдела за народното просвещение и духовните дела в рамките на Временното руско управление на България. В този период участва активно в изграждането на държавното устройство на Третата българска държава. Той е един от съставителите на Търновската конституция. Негово е предложението София да е новата столица на възстановената Българска държава.



Марин Дринов

След 1881 г. живее в Харков и продължава своята научна и преподавателска дейност до края на живота си. През 1898 г. е избран за член-кореспондент на Императорската Санкт-Петербургска Академия на науките.

Той е радетел за това във всяко селище да се откриват училища; въвеждане на задължително безплатно образование; грижата за училищата да е на самото население; светско и научно образование; бързи мерки за подготовка на учители; откриване на вечерни и неделни училища; библиотеки. Училищата са организирани по Закона за обществените и частни училища от 1885, когато министър е Райчо Каролев. Според този закон всяка община задължително трябва да открие най-малко едно първоначално училище с 4 годишен срок на обучение. Над него има „главно училище“ с тригодишен срок на обучение и накрая – гимназия с четиригодишно обучение

След Освобождението развитието на българското образование и устройството на образователната система претърпяват промени, които са регламентирани с различни нормативни документи – закони, устави, наредби, правилници. В своето историческо развитие българското образование създава добри традиции в структурата, съдържанието, организацията и управлението.

Според Привременния устав за народните училища от 1878г. училищата са народни и тяхната система включва три степени : първоначална с тригодишен курс на обучение, средна – с двегодишен курс и главна – с четиригодишен курс. Обучението в първоначалните училища е задължително и безплатно, отделно за момчетата и за момичетата. Средните и главните училища се откриват в по-големите и богати градове и общини. Управлението на училищата, контрола и методическото ръководство се осъществява от училищните настоятелства, Окръжните инспекторати и Дирекция за просвещение и духовните дела. Във васалната провинция Източна Румелия се изгражда сходна структура на училищата с Княжество България. Тя включва четиригодишно задължително първостепенно училище и двегодишно второстепенно училище. В по-големите селища се изграждат средни класове с четиригодишно обучение и горни класове с тригодишно обучение. В Източна Румелия за Директор на народното просвещение е назначен Йоаким Груев. Той създава "Органически устав", по който се организират училищата и налага три принципа – равноправие, автономия и децентрализация, характерни за устройството на образователната система през 1880 г. и регламентирани със Закон за началното учение от 1880 г. За първи път се назначават училищни инспектори, които координират дейността в училищата. Схемата на средното образование е 4 плюс 4 плюс 3 години – общо 11 г.

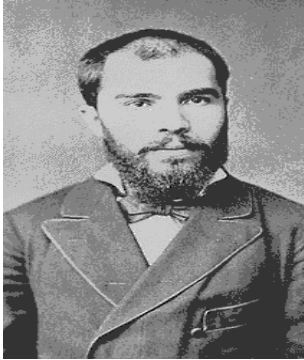


Йоаким Груев – български просветител

След Съединението на България се приема Закон за народното просвещение, който е пръв опит да се създаде единна образователна система. Самият министър-председател Стефан Стамболов е застъпник на идеята за широко достъпното масово народно образование, както и на силно изразеното държавно начало в управлението на образованието. Министърът на образованието от това време е Георги Живков. Според този закон Министерството управлява и надзирава всички учебни заведения. Училищните настоятелства се запазват, но нямат право да назначават и освобождават

учители. Всички деца от 6 до 12 г. са длъжни да посещават училище. Изградена е двустепенна структура на обучение: основно училище и гимназия. Урежда се и статутът на частните училища.

Със закон от 1891 година се въвежда задължително начално образование, а в 1921 – задължително основно образование.



Стефан Стамболов – министър-председател

Съществен принос за развитие на образователното дело има приетият през 1900 година Закон за народното просвещение от правителството на Александър Малинов /Демократическа партия/. Законът е популярен с името на тогавашния просветен министър Никола Мушанов – законът „Мушанов“. Законът утвърждава централизацията на образованието, но я съчетава със самоуправление; разширява самоуправлението на народните училища, както и на училищните настоятелства, настоятелствата имат право да назначават и уволняват учителите.

През 1921 г. 7-годишният основен курс на образование става задължителен. Структура на средното образование според Закона от 1909 г. е следната: детски училища; /детски градини/ - от 5 до 7 г. ; първоначално училище – 4 г. ; прогимназия – 3 г. ; професионални училища – 2 до 3 години /след прогимназия/; реалки – 3-годишен гимназиален курс; гимназии – 5 годишно обучение, като на завършилите се дава достъп до висше образование.

По време на войните /Балканска, Междусъюзническа и Първа световна/ образованието в страната сериозна се влошава. Част от училищата са превърнати в казарми, много учители са мобилизирани, влошена е учебно-възпитателната дейност, има повсеместен упадък на просветния живот.

Много от утвърдените училища в Смолянска околия затварят врати – Павелското на 13.II.1913. Затворено е и училището в село Забърдо. Смолянският околийски началник нарежда да се затворят всички училища до приключване на военните действия /възобновяват дейността си на 11.XI. 1913 г./. В Златоград от 5 остават само двама немобилизирани учители. В училища със 100 и 200 ученици обучението често се поема от една учителка в смесени класове в предобедни и следобедни часове.

Чувствително намалява броят на учениците, които посещават училище. В Момчиловци от 199 ученици само една четвърт посещават училище. Подобна е картината и в други училища в околията.



Полковник Серафимов – освободителят на Родопите

След освобождението на България част от Родопите остава в пределите на турската държава. Причина за това са задкулистните игри на западната дипломация и силното влияние на гръцките среди, които с подписка удостоверяват, че населението на Ахъчелебийско желае да остане под властта на султана. Това коства цели 34 години за още робство и обществено-икономическите, политическите и културни условия не се променят. При тези условия е поставено и просветното дело. Едва през октомври - ноември 1912 г., след серия от победи над турския корпус под командването на Явер паша, българските войски успяват да освободят и присъединят към България Родопите и Беломорието (Западна Тракия). За родопци на юг от Рожен настъпва нова ера и с бързи темпове ще трябва да компенсират изоставането си.

Управлението на училищата в Родопите

След освобождението на Родопите е създадена Пашмаклийска окръжна училищна инспекция, със задача да ръководи учебното дело в Родопите. Тя съществува до 1920 година, когато се създава Окръжна училищна инспекция. През 1934 година се закрива Пашмаклийски окръг и се създава Смолянска учебна околия, която съществува до 1937 година. Създава се Смолянска погранична инспекция, закрита през 1941 година, като възобновява дейността си Смолянска учебна околия и съществува до 1948 година, когато се създават народни съвети в Златоград и Смолян. */ДА Смолян, Фонд 141К, Опис 1 и 5/*

Златоградска училищна инспекция е включвала Златоградска и Ардинска административна околия */Ф311К а.е. 13, Опис 1/*. Задачата на Околийска училищна инспекция Златоград е била да развива просветната дейност в двете околии. Към инспекцията е била създадена Околийска училищна комисия, която се е занимавала с назначаване, съкращаване и преместване на основни учители. */ Ф311К, Опис 1, а.е. 4/*

През 1943 година е имало открити училища в 35 населени места с 69 първоначални учители и 8 прогимназиални с 2831 ученици в Златоградска

административна околия, в която се включва и Неделино. В околията е имало и 12 частни турски училища, но жителите, на чиято територия са били тези училища, са облагани с данък, според материалното им състояние, съгласно правилник за тях, публикуван в Д.В. , брой 224 от 2.ІІ.1929 година.

Околийският училищен инспектор е правил ревизии на учителите за работата им. Грижел се е също за функционирането на читалищата и ученическите трапезарии към първоначалните училища в околията.